

## Anton Francesco Doni, egy elfeledett poligráfus, vagy mégsem?

A firenzei származású Anton Francesco Doni a 16. századi velencei irodalmi élet egyik legsokoldalúbb, legtermékenyebb személyisége, egyben pedig az egyik legnehezebben meghatározható irodalmára volt. Érdek-lődése kiterjedt a korszak társadalmi, vallási, művészeti és kultúrtörté-  
neti kérdéseire, írásai között nemcsak irodalmi témájú műveket találunk,  
hanem különféle művészeti ágakról szóló traktátusokat is. Ezen kívül  
nyitott volt az erkölcsi tanok, és az utópia kérdései felé is. Sokoldalú-  
sága nemcsak műveiben nyilvánul meg, hanem rövid időre a szerzetesi  
életformát választja, továbbá saját nyomdát alapít, zenét komponál és  
többfajta hangszeren játszik, mindemellett rajzol és fest is. Ami a szemé-  
lyiségét illeti, a szakirodalom inkább kissé bizarnak<sup>1</sup> írja le, nemcsak  
zárkózott, haragtartó, irigykedő, olykor bosszúálló, de ugyanakkor jó  
humorú természete miatt, hanem amiatt is, mert élete utolsó éveit szinte  
teljesen magányosan tölti, a külvilággal alig érintkezve, szakálla a mell-  
kasáig ér, éjszaka pedig mezítláb táncol Monselice utcáin.<sup>2</sup>

Doni alakja és munkássága kevésbé ismert a magyar italianisztikában,  
művei magyar nyelven egyáltalán nem jelentek meg. Tanulmányom célja  
Doni életének és munkásságának bemutatása, a 16. századi velencei iro-  
dalmi életben betöltött helyének és szerepének meghatározása, és mind-  
ezek mellett a korszak irodalmi életének ismertebbé tétele az érdeklődők  
számára.

Anton Francesco Doni 1513. május 16-án született Firenzében,<sup>3</sup> a csa-  
lád eredetéről azonban elég kevés forrást találunk. Egy 1544-ben kelt  
levélben olvashatunk Giovanni Battista Doniról,<sup>4</sup> aki valószínűleg Doni

<sup>1</sup> Paul F. Grendler, *Critics of the Italian world (1530-1560)* (Madison: University of Wisconsin Press, 1969)

<sup>2</sup> Alessandro Zilioli, „Historia delle vite de' poeti italiani” in *Storia della letteratura italiana*, Vol. 4. Girolamo Tiraboschi (Roma: Luigi Perego Salvione, 1784)

<sup>3</sup> Salvatore Bongi, *Vita di Anton Francesco Doni* (Firenze: Barbèra, 1863)

<sup>4</sup> Anton Francesco Doni, *Lettere, 12 aprile 1544* (Venezia: Girolamo Scotto, 1544)

unokatestvére, akit nagyon szeretett volna viszontlátni, s akitől anyagi támogatást remélt. Donit 1534 és 1535 között Arezzóban találjuk, ahol Luigi Guicciardininek segít vikáriusi tisztségének ellátásában. Ezt követően visszatér Firenzébe, s bármiféle mélyebb elhivatottság nélkül az Annunziata kolostorban működő Mária Szolgái szerzetesrend tagja lesz, Fra Valerio néven.<sup>5</sup> Nem sokáig tartózkodik a kolostorban sem, 1540 körül nemcsak a kolostort, de Firenzét és Toszkánát is maga mögött hagyja. Először Genovában találjuk Giovanni Angelo Montorsoli szobrász társaságában, akit még a kolostorban ismer meg és köt vele barátságot. Egy év múlva elhagyja Genovát is, hogy Alessandriába, majd pedig Paviába és Milánóba menjen. Milánóban Soncino márkija fogadja be, itt nagyon megszeretik Donit, kiváltságos bánásmódban részesítik, nagy fogadásokat, bálakat rendeznek a tiszteletére, ő pedig festőkkel, szobrászokkal, zenészekkel és írókkal köt szoros barátságot. 1543-ban már Piacenzában van, ahol rövid ideig jogot tanul, s Ludovico Domenichivel kerül szoros barátságba. Doni Piacenzában fiatal költőket és irodalmárokat ismer meg, akik a város irodalmi közegében, az Accademia Ortolanában gyűlnek össze, s amellet, hogy latin és vulgáris nyelven írt műveiket mutatják be egymásnak, filozófiát és retorikát is tanulnak Giovanni Battista Bosellótól.<sup>6</sup>

Az itáliai reneszánsz egyik fontos intézménye az ókori görög mintára létrehozott Akadémia. A humanizmus korában az Akadémiák főként a skolasztikus filozófia elveit vallják magukénak. Az első Akadémiák között a 15. századi firenzei Akadémiát kell megemlíteni, amelyet a kor jeles humanistái Marsilio Ficino és Pico della Mirandola alapítanak 1436-ban Cosimo de' Medici támogatásával a reneszánsz platonizmus szellemében.<sup>7</sup> Hasonló elméleti alapokon jönnek létre azok az irodalmi akadémiák is, amelyek a 16. század második felében, az 1540-es és az '50-es években alakulnak nemcsak Firenzében, hanem Padovában, Piacenzában és Velencében. Míg a filozófiai, tudományos és művészeti akadémiáknak nincsen külön elnevezésük, addig az irodalmi akadémiáknak humoros,

<sup>5</sup> *Dizionario Biografico degli Italiani, Vol.41.* (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1992)

<sup>6</sup> Cecilia Ricottini Marsili-Libelli, *Anton Francesco Doni scrittore e stampatore* (Firenze: Sansoni Antiquariato, 1960)

<sup>7</sup> Koltay-Kastner Jenő, *Az olasz reneszánsz irodalomelmélete* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970)

olykor szokatlan elnevezést adnak. Előfordul az is, hogy az akadémián belül a tagok humoros álnevet használnak, illetve gúnynevet illesztenek egymásra. Ilyen például az 1543/45-ben alapított piacentzai Accademia degli Ortolani, ahol az akadémia tagjai zöldség- és gyümölcsneveket vesznek fel, mint például Uborka, Póréhagyma, Dinnye, titkáruk pedig a Hagyma nevet viseli.<sup>8</sup>

A mintegy tíz évig működő padovai Accademia degli Inflammati irodalmi akadémiát 1540 júniusában Leone Orsini, Fréjus püspöke, Ugolino Martelli püspök és Daniele Barbaro alapítja meg. Később még csatlakoznak hozzájuk Giovanni Corner, Galeazzo Gonzaga, Alessandro Piccolomini és Sperone Speroni is. Az akadémia tagjainak művei között filozófiai és irodalmi témájú verseket és elméleti írásokat találni.<sup>9</sup>

Az 1540-ben Giovanni Mazzuoli és Bernardo de' Medici által alapított firenzei Accademia degli Umidi, ahol a tagok a Fagylalt, a Hattyú, a Humoros, stb. neveket veszik fel.

A velencei Accademia dei Pellegrini 1550 és 1553 között alapítják elszegényedett fiatal irodalmárok. Ezek a fiatal költők, írók, hogy személyük rejtve maradjon – a piacentzai irodalmárokhoz hasonlóan – átvitt értelmű neveket vesznek fel, mint a Kétkedő, Száműzött, Makacs, Kegyes, Lomha, stb.<sup>10</sup>

Ezeknek az akadémiáknak a többségét nem tudós irodalmárok vagy tanárok alapítják, inkább olyan fiatalok, akik hétköznapi tevékenységük mellett az irodalommal, a nyelvvel, illetve különböző irodalmi műfajokkal szeretnek foglalkozni. Az firenzei akadémia tagjai között például szabó, cipész és gyógyszerész is előfordul. Az akadémiák tagsága és felépítése is különböző, a firenzei Akadémia élén egy Konzul áll, akit hosszú időre választanak meg, a piacentzai Akadémia élén egy titkár látja el a hivatali teendőket.

Az irodalmi akadémiák mellett művészeti akadémiát is alapítanak Firenzében. Ez az 1563-ban I. Cosimo de' Medici által Giorgio Vasari

---

<sup>8</sup> Bartolomeo Gottifredi, *Specchio d'Amore... Con una lettera piacevole del Doni in lode della Chiave* (Firenze: Doni, 1547)

<sup>9</sup> Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, *Storia della letteratura italiana* (Milano: Garzanti, 1966)

<sup>10</sup> Michele Maylender, *Storia delle Accademie d'Italia* (Bologna: Cappelli Editore, 1926); Paolo Ulvioni, *Accademie e cultura in Italia dalla Controriforma all'Arcadia. Il caso veneziano* (Milano: Archivio storico civico e biblioteca trivulziana, 1979)

építész, teoretikus javaslatára létrehozott Accademia delle Arti del Disegno, amelynek tagjai között megtaláljuk a korszak nagy építészeit és művészeit, mint Michelangelo Buonarrotit, Francesco da Sangallót, Andrea Sansovinót és másokat.

Amikor Bartolomeo Gottifredi, a piacentai Accademia Ortolana titkára és levéltárosa, Magyarországra jön, Doni veszi át a titkári feladatokat. Piacenzában az akadémia hivatali munkája mellett barátságot köt Catelano Trivulzio püspökkel, aki egyben kiváló zenész is. Doni abban a reményben, hogy a római érsek felfigyel munkájára, Trivulzionak dedikálja a zenéről szóló háromkötetes, *Dialogo della musica* című értekezését. A traktátus Velencében jelenik meg 1544-ben Girolamo Scotto nyomdájában. Girolamo Scotto gondozásában leginkább zenei művek, kották, madrigálos könyvek jelennek meg. Doni Velencében Annibale Malvicino márki vendégszeretét élvezi, ebben a környezetben ismeri meg Pietro Aretinót, akinek munkássága sokáig hatással van írói pályafutására. 1545-ben elhagyja ezt a kellemes légkört, anyagi támogatást remélve Rómába megy, de útja eredménytelen lesz. Róma után Firenzében találjuk, ahol tagja lesz az Accademia degli Umidinak, és titkári teendőket is ellát, Lorenzo Ridolfi konzulsága alatt. Doni itt többek között olyan irodalmárokkal is találkozik, mint – Panciatichi, Carnesecchi és Pietro Gelido da Samminato, – akiket a kor vallási kérdései mellett a reformáció megjelenésének hatása és tanításai is érdekelnék. Doni annak érdekében, hogy a már megírt művei valamilyen módon megjelenhessenek, nemcsak további támogatókat keres, hanem 1546-ban saját nyomdát alapít Firenzében. A nyomda kiadásait az akadémia finanszírozza, ennek köszönhetően jelennek meg nemcsak Doni, de társainak művei is.<sup>11</sup> A nyomda azonban nem működik sokáig, 1547 végén két ok miatt be kell zárni. Az egyik ok az, hogy a nyomdai munka nagyon alacsony színvonalú, a tőle kikerült könyvek nyomdailag nem elég jó minőségűek, másik oka pedig a Giunta család nyomdájának monopóliuma, amely nyomda jól ismert és régóta jelen van Firenzében. Keserűséggel és kudarcélményekkel telve 1548 tavaszán úgy dönt, hogy végleg elhagyja

---

<sup>11</sup> Anton Francesco Doni, *Lettere. Libro primo* (Firenze: Doni, 1546), *Gli Spiriti folletti. Ragionamento primo di M. Celio Sanese* (Firenze: Doni, 1546), *Lettere. Libro secondo. Prose antiche di Dante, Petrarca e Boccaccio*, 1547. Bartolomeo Gottifredi, *Specchio d'Amore... Con una lettera piacevole del Doni in lode della Chiave ...* (Firenze: Doni, 1547)

szülővárosát, Firenzét és visszamegy abba a városba, amely korábban már befogadta őt, Velencébe.

Velence az érett reneszánsz idején nyomdászatának, a könyvkiadás mennyiségének és minőségének, valamint az ott élő és alkotó képzőművészeknek köszönhetően Itália második legfontosabb szellemi központjává válik. Olyan jelentős művészek alkotásai „díszítik” a várost, mint az építész Andrea Palladio, Antonio Sansovino és tanítványa Jacopo (Tatti) Sansovino, a festő Giorgione, Tiziano Vecellio, Jacopo és Domenico Tintoretto, Paolo Veronese és olyan muzsikusként máig maradandót, mint a zeneszerző Palestrina.<sup>12</sup> A velencei nyomdászat virágkora az 1540 és 1605<sup>13</sup> közötti időszakra tehető. Olyan híres nyomdászok működnek ekkor, mint Gabriel Giolito de' Ferrari (1508-1578),<sup>14</sup> vagy Francesco Marcolini (?-1559),<sup>15</sup> Girolamo Scotto, Gualtiero Scoto, Francesco Rampazetto, Giovanni Battista és Melchiorre Sessa, Domenico Farri, Tramezzino, Ziletti és Torresani.<sup>16</sup> Valamennyi nyomda különféle műfajú műveket, írásokat jelentet meg. Gabriel Giolito de' Ferrari, aki – Aldo Manuzio nyomdájának fokozatos hanyatlását követően 1541-től veszi át apai örökségként az üzletet. 1541 és 1578 között színházi dialógusokat, traktátusokat és prédikációkat jelentet meg nyomdájában. Giolito nyomdája valóságos vállalatává válik az idők folyamán. Francesco Marcolini, aki korának igazi humanistája, többek között építész, régiségkereskedő, rajzoló és metszetkészítő mester – leginkább *volgare* nyelvű szövegeket ad ki, mint amilyen Pietro Aretino, és a legtöbb poligráfus, Doni, Ortensio Lando, Lodovico Dolce, Lodovico Domenichi, Giuseppe Betussi és Tommaso Porcacchi írása. Tramezzino nyomdász érdeklődése a lovagirodalom, a földrajzi térképek, a jogi szövegek és a *volgare* nyelvű történeti művek felé orientálódik.

Doni Velencében együtt él egy bizonyos Lena Gabbia nevű hölgygel, akit még korábban Piacenzában ismer meg. Tőle 1549-ben fia születik,

---

<sup>12</sup> Cecchi e Sapegno, *Storia della letteratura italiana*, 432-443.

<sup>13</sup> Paul F. Grendler, *L'inquisizione romana e l'editoria a Venezia 1540-1605*. (Roma: Il Veltro Editrice, 1983)

<sup>14</sup> *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2001, vol. 55.

<sup>15</sup> *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2007, vol. 69.

<sup>16</sup> Tiziana Presenti, „Stampatori e letterati nell'industria editoriale a Venezia e in Terraferma” in *Storia della cultura veneta. Il Seicento vol.4/1*. (Vicenza: Neri Pozza Editore, 1981) 93-129.

akit Doni, Silvia di Somma Bagno grófnője után Silviónak nevez, s aki életének utolsó éveiben egyetlen támasza lesz a monselicei magányában. A szakirodalom<sup>17</sup> ugyanakkor azt is megemlíti, hogy egy lánya is született Lenától, de róla semmilyen említést nem találunk későbbi műveiben. Velence Doni számára a kiteljesedés helyszíne, az 1548 és 1553 közötti időszakban írja meg legfontosabb műveit, járja a várost, vidékre is elutazik, elmegy többek között Arquàba, Petrarca sírjához, illetve Noaléba, ahol Cipriano Moresini mecénás saját villájában látja vendégül az irodalmárokat és művészeket; barátokra tesz szert, akik között nemcsak a korszak nagy művészeit és nyomdászait találjuk, hanem az úgynevezett poligráfusokat is, akik az Accademia dei Pellegriniben gyűlnek össze beszélgetni és megismerni egymás nézeteit.<sup>18</sup> A szakirodalom<sup>19</sup> leginkább azokat az itáliai irodalmárokat sorolja a poligráfusok körébe, akik 1530 és 1560 között rövidebb, hosszabb ideig Velencében tartózkodnak. Többségük a kiadói és nyomdai munkáknál is segédkezik. Vannak köztük olyanok, akikkel, mielőtt a lagúnák városba ment volna, a piacenzai akadémián találkozik és barátkozik össze, mint Giuseppe Betussi, Ludovico Domenichi, Doni és Ortensio Lando. Mások közülük Velencébe érkezésük után szoros barátságba kerülnek Pietro Aretinóval, aki bevezeti őket a velencei társadalmi és kulturális életbe, mint például Dolcét, Domenichit, Porcacchit és Sansovinót.<sup>20</sup> A szakirodalom az előzőekben felsorolt alkotókhoz kapcsolódó irodalmat, vagyis a *letteratura dei poligrافي*<sup>21</sup> alatt azoknak az íróknak a munkásságát érti, akik ha nem is valamennyi, de a legtöbb irodalmi műfajban írnak és jelentetnek meg munkákat. Ezen alkotók írásai között találunk színműveket: komédiákat és tragédiákat, prózát, novellát és mesét, eklogát, mitológiai és bibliai

---

<sup>17</sup> Bongi, Vita di Anton Francesco Doni, 34.

<sup>18</sup> Teofilo Folengo, *Opere di Pietro Aretino e di Anton Francesco Doni* (Milano-Napoli: Riccardo-Ricciardi Editore, 1976), 578-596.

<sup>19</sup> Giovanni Aquilecchia, „Pietro Aretino e altri poligrافي a Venezia” in *Storia della cultura veneta* (Vicenza: Neri Pozza Editore, 1980), 61-98.; Claudia di Filippo Bareggi, *Il mestiere di scrivere. Lavoro intellettuale e mercato librario a Venezia nel Cinquecento* (Roma: Bulzoni, 1988)

<sup>20</sup> Renzo Bragantini, „’Poligrافي’ e umanisti volgari” in *Letteratura italiana*, a cura di Alberto Asor Rosa, *Storia e geografia, Vol. 9. Apogeo e declino del rinascimento* (Torino: Einaudi, 1988), 681-754.

<sup>21</sup> Amedeo Quondam, „La letteratura in tipografia” in *Letteratura italiana*, a cura di Alberto Asor Rosa, *Produzione e consumo* (Torino: Giulio Einaudi, 1988)

témájú verseket. Ezen kívül retorikai műveket, kommentárokat és értekezéseket. Az értekezéseket is olyan témákról írják, mint például a szerelem, a női nem szépsége vagy maga az udvarlás. Foglalkoztatja őket a történelem, az orvostudomány, a mezőgazdaság, a politika. Ami pedig leginkább *ars poeticá*juknak tekinthető, az a klasszikus művek lefordítása, többek között Plutarkhosz, Vergilius, Ovidius, Cicero, Dante, Petrarca és Boccaccio műveit fordítják. Az irodalmi műfajokon túl nyelvészeti és művészeti írásaik is megjelennek, olyan traktátusokat is ismerünk, amelyek az építészetről, a szobrászatról, a festészetéről, a rajzról és a zenéről egyaránt szólnak.<sup>22</sup> A poligráfus jellemzői azonban nemcsak a különféle irodalmi műfajokban való úgynevezett „jártasságot” jelentik, hanem azt a szoros együttműködést és barátságot is, amely a velencei nyomdákkal alakul ki, s amely sok évre meghatározza életüket, és hatással van munkásságukra is. Többen közülük saját nyomdát alapítanak, és működtetésével próbálkoznak kisebb-nagyobb sikerrel. Ahogy már korábban említettem, Doni ugyan nem jár sikerrel, mert firenzei nyomdája hamar tönkremegy, de Francesco Sansovinónak már nagyobb szerencséje van. Éveken keresztül fenn tudja tartani saját nyomdáját, és számos könyvet ki tud adni.<sup>23</sup>

Doni 1553 után elhagyja a számára oly kedves és munkásságának oly jelentős várost, Velencét. Ennek részben oka a pestisjárvány, amely ekkor kezdi elérni a tengerparti várost, illetve IV. Pál pápa üldöztetése. A szakirodalom<sup>24</sup> viszont azt is megemlíti, hogy inkább IV. Pál pápa maga küldi el Donit büntetésből az Ancona melletti hegyekbe. 1555 körül rövid ideig Pesaróban tartózkodik, hogy anyagi támogatást kérjen Guidubaldo della Rovere hercegtől, ám ezt a tervét Aretino mint a herceg jó barátja, megghiúsítja. Doni erre válaszolva írja meg a *Terremoto* című művét, amelyben szinte megjövendöli Aretino halálát, amely ténylegesen be is következik még abban az évben.<sup>25</sup> 1557 márciusában Ferrarába megy, majd visszatér Velencébe, hogy a *Pistolotti amorosi* című művé-

---

<sup>22</sup> Ettore Bonora, „Anton Francesco Doni e i poligrafi” in *Storia della Letteratura Italiana*, a cura di Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, Vol. 4. *Il Cinquecento* (Milano: Garzanti, 1966), 432-444.

<sup>23</sup> Elena Bonora, *Ricerche su Francesco Sansovino imprenditore librario e letterato* (Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1994)

<sup>24</sup> Bonghi, Vita di Anton Francesco Doni, 37-38.

<sup>25</sup> Folengo, Opere di Aretino e di Anton Francesco Doni, 583.



nek harmadik kiadását ellenőrizze. Elhagyja Velencét és Monselicebe megy, ahol haláláig a várában tartózkodik. Doni Monseliceben nagy magányban él, megélhetési gondjai vannak, barátai, ha vannak is, egyáltalán nem látogatják meg, szinte teljesen elfeledve él, csupán fia, Silvio nyújt neki társaságot és lelki támaszt. Néha elmegy Petrarca sírjához, és felkeresi Velencét könyvei kiadása érdekében. Doni élete utolsó időszakában szokatlan külsővel, hosszú, egészen a tüdejéig érő szakállal, nem egyszer éjszaka mezítláb, hálóingben járkal Monselice utcáin, mezőin, saját és mások verseit énekelve, nappal pedig az emberek megdöbbenésére, kisgyermek módjára sípját fújva táncol az utcán.<sup>26</sup> 1574 szeptemberében hal meg.

### **Doni írói munkássága**

Doni írói munkásságát három korszakra lehet osztani, az 1540-es, az 1550-es és az 1560-as évekre. Az 1540-es években megírt levelezéseinek és művészeti témájú értekezéseinek túl, napvilágot látnak ókori szerzők műveinek fordításai is. Levelezéseinek gyűjteményét többször kibővíti, az 1543-44 között íródott gyűjteményben 121 levél található, amit barátaihoz, nemes hölgyekhez és urakhoz, valamint egyházi személyekhez ír. Ezek a levelek utazási élményekről, vallási témákról, irodalmi kérdésekről, zenéről, történelmi eseményekről, szobrászatról, festészetről is szólnak. A szinte naponta írt levelek eleinte Piacenzából, majd Velencéből származnak. A korszak irodalmába is beleillik levélgyűjteménye, kortársai közül Aretino, Betussi, Calmo, Contile, Lando, Sansovino és sokan mások is írnak fiktív és valós leveleket egyaránt.

A *Disegno* című traktátusa 1549-ben jelenik meg Velencében Gabriel Giolito de' Ferrari nyomdájában. Az értekezés leginkább Paolo Pino<sup>27</sup> 1548-ban megjelent *Dialogo della pittura* című műve, illetve a korábbi<sup>28</sup> e témában napvilágot látott művek hatására készül el. Pino traktátusa is a rajzról, a festészetről és a szobrászatról szól. Doni művében a rajz mellett a festészet módszereiről és technikáiról, az ecsetfajtaokról, a festékek

<sup>26</sup> Zilioli, *Historia delle vite de' poeti italiani*, Vol.4.

<sup>27</sup> Paolo Pino, *Dialogo della pittura* (1548)

<sup>28</sup> Cennino Cennini, *Il libro dell'arte* (1390-1400k); Leon Battista Alberti, *Della pittura* (1436); Lorenzo Ghiberti, *Commentarii* (1450k); Leonardo da Vinci, *Trattato della pittura* (1490-1513); Francesco Lancillotti, *Trattato della pittura* (1509)



színeiről, a festményen szereplő alakok és ábrák nagyításáról és kicsinyítéséről szól. Különleges a mű első része, amelynek központi témája a szobrászat és a festészet összehasonlítása. A két művészeti ágazat elsőségéről és védelméről két valós szakértő vitatkozik. Az egyik Pino (Paolo), aki a Festészetet, a másik Silvio (Corsini), aki a Szobrászatot képviseli. Beszélgetésükbe bekapcsolódik egyfajta döntőbíróként Baccio Bandinelli, ismert firenzei szobrász, aki saját élete és alkotómunkájának tapasztalatai alapján a szobrászat javára dönti el a vitát.

Doni írói kiteljesedése az 1550-es években következik be. Érdeklődése ekkor nemcsak az ókori történelem eseményei felé fordul, hanem a kor emberét érintő kérdések felé is, éppen ezért az ide tartozó írásainak műfaja nehezen meghatározható. A *La fortuna di Cesare*<sup>29</sup> című művében részletes leírást találunk Julius Caesar életéről. Arról olvashatunk, hogy Caesar milyen épületeket emeltet Rómában, milyen törvényeket, határozatokat hoz. Továbbá, hogy miként ünnepelteti magát, és hogyan ünnepel, miként mutat be áldozatot a pogány isteneknek, hogyan szórakozik, illetve, hogyan bánik a római néppel, miként válik belőle császár, államférfi, egy hatalmas birodalom vezetője és irányítója, és miért lesz sok ellensége.

A kétkötetes *Libreria*<sup>30</sup> az Itáliában addig megjelent művek gyűjteménye. A gyűjteményben Doni olyan saját műveit is megemlíti, amik még meg sem íródtak, vagyis szinte előrevetíti, hogy még miről fog írni, illetve szerepelnek benne olyan művei is, amiket már megírt, de még nem jelentek meg. A bibliográfiák szerkezetét követve ábécésorrendben, egymás alá írja a szerzőket. Akiket jobban ismer, illetve ismertebbek, azokról rövideen ír, majd felsorolja műveik címét. Érdekessége a bibliográfiának, hogy nem a vezetéknev alapján helyezi sorba a szerzőket, hanem keresztnév alapján. Minden egyes betű váltásakor egy dedikálás, illetve egy rövidebb levél található. A címzett keresztnéve megegyezik azzal a betűvel, ami éppen következik, a V betűnél például Vittoria Colonnának írt dedikáció, illetve rövidebb levél található. A mű hat szerkezeti egységre bontható. Az első részben körülbelül 100 szerző és műve szerepel.

<sup>29</sup> Anton Francesco Doni, *La fortuna di Cesare* (Venezia: Gabriel Giolito de'Ferrari, 1550)

<sup>30</sup> Anton Francesco Doni, *La libreria del Doni* (Venezia: Gabriel Giolito de' Ferrari, 1550); Anton Francesco Doni, *La seconda libreria del Doni* (Venezia: Francesco Marcolini, 1551)

A második részben a különféle fordítások találhatóak. A harmadikban versek, komédiák és más műfaj szerzői és műveik szerepelnek. A negyedik részben a latin nyelvről fordított írások szerzői és műveik szerepelnek. Az ötödik részben a bibliográfiában szereplő összes mű címe található ábécésorrendben. A hatodik részben pedig a zenéről megjelent könyvek, kották szerzői szerepelnek. A *Libreria* második kötetében 181 szerzőt sorol fel Doni ábécésorrendben évszám nélkül. Az első kötettől annyiban tér el, hogy ebben nem dedikációk találhatóak az egyes betűk elején, hanem lovagregényekből vett egyes epizódok, s a részlet kezdődik az adott betűvel, illetve szerzőjének a neve egyezik meg az adott betűvel. A két kötet közötti hasonlóság viszont az, hogy Doni ebben a kötetben is a keresztnév kezdőbetűje alapján teszi sorrendbe a szerzőket. Sorrendbeli tévedéseket találhatunk a kötetben, hiszen ha csak az A betűhöz tartozó szerzők neveit nézzük, akkor például előbb jön Alberto Lollo, mint mondjuk Acarisio da Cento, nem is beszélve Abel Hebreóról, és Amanio Lettiera után következik Agostino Liuti, és még sok hasonló ílyet lehetne felsorolni.

1551-ben szintén Velencében jelenik meg Francesco Marcolini nyomdájában a *Zucca*.<sup>31</sup> Már a mű valódi címe is nagyon részletes és összetett, *La Zucca del Doni fiorentino divisa in cinque libri di gran valore, sotto titolo di poca considerazione. Il Ramo, di Chiacchiere, Baie e Cicalamenti. I Fiori, di Passerotti, Grilli e Farfalloni. Le Foglie, di Dicerie, Favole e Sogni. I Frutti, Acerbi, Marci e Maturi. E Il Seme; di Chimere e Castegli in aria*. A mű első része magáról a zöldségről, a Tökről szól, kiemelve a többi zöldség közül. Ezután többnyire rövidebb, olykor tanulságos, megtörtént és kitalált történetek, példázatok következnek. A *Tök* 5 nagyobb könyvre tagolódik, amik további alfejezetekre oszlanak. Mindegyik könyv egy dedikálással kezdődik. Az első könyv, a *Tök ága* címet viseli, ebben a részben találhatóak az *I Cicalamenti* (szószátyárkodások), a *Le Baie* (beugratások), a *Le Chiacchiere* (pletykák). A második könyv a *Tök virágai* címet viseli, ebben a részben találhatóak, az *I Grilli* (tücskök, amelyek történetekre és allegóriákra oszlanak), az *I Passerotti* (verebek, amelyek tárgyalásokra és azok megoldásaira oszlanak) és a *Farfalloni* (nagyobb lepke faj, amely szövegekre és kommentárookra oszlik). A harmadik könyv a *Tök levelei* címet viseli, ebben a

---

<sup>31</sup> Anton Francesco Doni, *Zucca del Doni fiorentino* (Venezia: Francesco Marcolini, 1551)

részben olvashatóak a *Dicerie* (pletykák, álmokra és igazságokra oszlanak), az *I Sogni* (álmok), a *Le Favole* (a mesék, álmokra és pletykákra oszlanak) és a *Le Verità* (az igazságok). A negyedik könyv a *Tök gyümölcssei* címet viseli, amelyben hosszabb-rövidebb, közmondásokkal záruló történetek olvashatók. Az ötödik könyv a *Tök magja* címet viseli, és ebben a teljes *Le Pitture* című traktátust találhatjuk.

Az 1552-ben Velencében megjelent *I Mondi celesti, terrestri et Infernali degli Accademici Pellegrini* talán Doni főművének is tekinthető. Ez a legösszetettebb, legsokoldalúbb műve. Ebben mindaz megtalálható, ami Donit érdekli, jellemzi, és amiben leginkább kiteljesedik írói vénája. Szerkezete és bizonyos elemei párhuzamba állíthatók Dante *Isteni színjátékával*. A műben a szerző és az Accademia dei Pellegrini tagjai egy képzeletbeli utazást tesznek a világok és a poklok között, s a látottakat, hallottakat, átélt élményeiket írja le. Az első az *Il mondo piccolo* magáról az emberről, az emberi test formájáról, felépítéséről szól. Ebben a világban kezdődik a képzeletbeli utazás, az akadémia tagjai hajóra szállva hagyják el Velence városát, s jutnak fel az egekbe. A második az *Il mondo grande* a világról szól. Az akadémia tagjai az Isten alkotta és az általuk ismert, valóságos világról értekeznek érintve azokat a törvényeket, amelyek meghatározzák mind az életüket,<sup>32</sup> mind a világ működését. A harmadik az *Il mondo immaginato*, amelyben Jupiter és Momus beszélget egymással. A istenek többek között arról beszélgetnek, hogy a körülöttük lévő lelkek közül kit küldjenek vissza a földre. A negyedik az *Il mondo misto* az emberek nyomorúságáról és gazdagságáról szól, emellett olvashatunk még az állatok földi életéről is. A rész végén Momus megkéri a lelkeket, hogy menjenek vissza a földre és tegyék jobbá a világot. Az ötödik az *Il mondo risibile*. Ebben a világban először arról értekeznek egymás között az akadémia tagjai, hogy mi mindenen lehet nevetni, mi az, ami megnevetteti az embereket. Ezután, áttérnek a halhatatlanság témájára, hogy mi marad belőlük, ki hogyan fog rájuk emlékezni haláluk után, hogy az ókori rómaiak miként törekedtek életük meghosszabbítására, és hogy miként örökítették meg magukat az utókor számára (épületek, pénzürmék, stb.). A hatodik az *Il mondo*

---

<sup>32</sup> *Ius naturale, legem conditam, ad morem antiquus*. Az ókori jogtudósok hét részre osztották a törvényeket: *ius gentium, ius civile, ius consolare, ius publicum, ius Quiritum, ius militare, ius magistratus*. Vö. Patrizia Pellizzari, *I Mondi e gli Inferni di Anton Francesco Doni* (Torino: Einaudi, 1994), 70.

*savio*, ebben Momus egy új világról szóló látomását meséli el. Doni ebben a világban saját utópisztikus városát mutatja be nagyon aprólékosan Morus Tamás *Utópia* című műve alapján, amely a meglévő társadalom kritikájaként is értelmezhető.<sup>33</sup> A hetedik az *Il mondo massimo* a legfőbb világ. Ez az egyetlen világ, amely nem dialógus formában íródik. Ebben a részben megváltozik a hangnem, ezért egyfajta hitvallásnak is értelmezhető. Doni egy bibliai példázattal kezdi írását. Ezután összegzi a korábban vázolt világainak lényegét. A végén pedig Jézus Krisztusról, a betlehemi csillag misztériumáról és saját emberi mivoltáról, gyarlóságairól ír mély őszinteséggel. A hét világ bemutatása után következik az Alvilág, illetve a Pokol, amelynek szintén hét része, bugyra van. Doni ennél a résznél Dante művéből merít, öhöz hasonlóan Doni is élve kerül az Alvilágba. Az alvilági útja egy Pantheonra emlékeztető centrális épületben veszi kezdetét, ahol tudósok veszik őt körbe, s hívják fel arra a figyelmét, hogy milyen veszélyekkel fog majd útja során találkozni. Az első az iskolások pokla. Doni azt, hogy ki kerüljön ide úgy dönti el, hogy melyik diák miként bánik tanáraival és a könyveivel. A második pokol a rosszul házasodottak és szeretők pokla. Ebben a részben Vergilius és Momus a házasság előnyeiről és hátrányairól értekeznek, ide a lelkek házasságuk szerint kerülnek. A harmadik pokol a szajhák és kerítők pokla, a negyedik pokol a kapzsi gazdagok és a bőkezű szegények pokla. A teljes résznek a központi témája a kapzsiság, amit Doni bibliai idézetekkel szemléltet. Az ötödik pokol az okos tudósok és a vakmerő akadémiai tagok pokla. A hatodik pokol a szerzők és költők pokla. Itt a költők büntetéséről esik szó, akiket ördögök kínoznak halálra kegyetlenebbnél kegyetlenebb módszerekkel. A hetedik pokol pedig a lusta katonák és kapitányok pokla. Ebben is meglehetősen szörnyű körülmények között sínylődnek a lelkek. Ide Orfeusz vezeti Donit, Momust és egy akadémiai tagot. Egy tóban forró, bugyogó vérben kentaurók eszik az embereket, akiknek csontjait kupacba dobják.

Ugyanebben az évben írja az *I Marmi* című munkáját is. Ebben a műfajilag nehezen meghatározható művében, ami értekezések, beszélgetések, véleménynyilvánítások, kritikák és eszmecserék sorozata, illetve gyűjteménye, firenzei és néhány esetben velencei férfiak, leginkább az

---

<sup>33</sup> Hajnóczy Eszter, *Città e società ne „I Mondì” di Anton Francesco Doni e negli altri utopisti del Cinquecento* (Budapest: ELTE, 2006) [szakdolgozat]

Akadémiák tagjai, olykor kézművesek összegyűlnek estéről estére a firenzei dóm lépcsőjén beszélgetni, eszmét cserélni. Valaki felvet egy témát, amit azután az este folyamán közösen megvitatnak. A témák között van a csillagászat, a Föld és a Nap kérdése, a Föld és a Hold kérdése, a földrengés, az, hogy milyen könyveket kellene olvasni, továbbá beszélgetnek még a köztársaság kérdéséről, a város vezetéséről, az uralkodásról, a nők/asszonyok dicséretéről, az álmokról, a halál és az alvás közötti különbségről, festményekről és freskókról (Michelangelo, Raffaello, Tiziano, Andrea del Sarto), magáról Firenzéről, esküvői szokásokról, a csúnya beszédről és az ékesszólásról, a temetkezésről, a nyelv kérdéséről, a ház építéséről, a könyvkiadásról és a könyvnyomtatásról, Aldo Manuziőról, a firenzei és a velencei Akadémia bemutatásáról, továbbá szó esik még a bosszúról és a bosszúvágyról, Michelangelo Auróra szobráról, Donatello Szent György szobráról, az evésről, a geometria és a matematika kapcsolatáról, Boccaccio műveiről, a lélekről, a Jelenések könyvének bizonyos részeiről, és Luther Mártonról mint magáról a Sátánról, az ortográfiáról, a tenyérjóságról, a mágiáról és a szellemidézésről, a hosszú élet titkáról, az erényekről, a borról, a vízről és a fröccsről, magáról az emberről, a filozófia lényegéről, miért sírhat, mit sírhat meg egy vezető, és végül az időről.

Feltételezem, hogy Doni azért írta meg ezt a szinte összefoglaló munkáját, hogy valamilyen formába öntse mindazt, ami akkoriban foglalkoztatta, amikről akkoriban olvashatott vagy hallhatott. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy többnyire valós személyek által mondatja el mindazt, amit ő gondol, és ahogyan ő gondolkodik bizonyos kérdésekről. Emellett mivel nagyon sokrétű beszélgetések vannak benne, úgy gondolom, hogy egyfajta művelődéstörténeti műnek is értelmezhető. Több kortársa is foglalkozik Donihoz hasonló témákkal, mint Ludovico Domenichi, aki a nemes hölgyeken kívül vallásos kérdésekkel is foglalkozik. Ortensio Landót többek között a temetkezési szokások és a túlvilági élet érdeklik. Ludovico Dolcét a nyelvészet kérdései foglalkoztatják, mint ahogy Giovan Battista Gellit is. Tommaso Porcacchit a földrajzon kívül temetkezési szokások is érdeklik Landóhoz hasonlóan, Sansovino pedig a város kormányzásán túl várostörténetről is ír.

Az 1560-as évek elején egy filozófiai témájú műve és két traktátusa jelenik meg. A *Filosofia morale* először 1552-ben jelenik meg, Francesco Marcolini nyomdájában. Ezt bővíti ki és adhatja ki később, 1567-ben

Melchiore Sessa örökösével, Francesco Rampazetto nyomdással. Műfaját nehezen lehet meghatározni, állat- és embertörténeteken, valamint példázatokon keresztül bemutatott egyfajta erkölcsstan-gyűjtemény. A mű többek között arról szól, hogy miként kell erkölcsös életre törekedni, hogyan kell hazugságok, és áruságok nélkül helyesen élni és viselkedni, vezetőként uralkodni, mit jelent az igaz barátság, s lehet-e, kialakulhat-e igaz barátság ellenségeinkkel is. Ezeket a kérdéseket állatpéldázatokon (egér-macska, kutya-macska, stb.) keresztül illusztrálja. Ezen kívül szó esik még arról, hogy hogyan vezessük le dühünket és harangunkat, hogy miért ne álljunk bosszút (szemet szemért, fogat fogért-elv elkerülése), hogy hogyan kellene megbocsájtanunk egymásnak, illetve, hogy miként kell a megbocsájtásra törekednünk.

Szintén ekkor látnak napvilágot értekezései a festészetről és az építészetről. Az előbbi 1564-ben Padovában jelenik meg Gratoso Porcacino nyomdájában, az utóbbi 1566-ban Bolognában jelenik meg, Alessandro Benacci nyomdájában. A *Le pitture* című kézirat megírását 1560-ban fejezi be, de ez nem jelenik meg soha. Ennek egy kiegészített változata jelenik meg 1564-ben Padovában Grazioso Porcacino gondozásában. Ez alatt a négy év alatt Doni még hozzáír és oldalakat is csatol a korábbi változathoz. A kéziratot Doni Luigi d'Estének dedikálja, s olyan allegorikus képek és leírások együttesét tartalmazza, amely az irodalom legszélesebb skálájából merít, azok tényleges megvalósítása céljából. Doni célja az, hogy leírásaival és rajzaival ötletet adjon híres emberek házáinak és palotáinak kidíszítéséhez. Federico Zuccari, velencei festő ezeket az ábrázolásokat használja fel a Tivoliban található Villa d'Este falainak freskódíszítéseihez. A „festmények” témái a szerelemet, a halált, a válást, az időt, és a szerencsét érintik. A kézirat érdekessége többek között egyrészt az, hogy Doni saját maga illusztrálja a kéziratot nagyon gazdagon, iniciálékkal, rajzokkal, szójátékokkal, a lapok tetejére gyümölcsöket és zöldségeket is rajzol, amik növényi girlandokba olvadnak össze. Vannak olyan oldalak, ahol egész oldalas díszítés található, és van olyan, ahol a lap tetején, a sor elején is található díszítés. Másrészt az, hogy ezeken az egyedinek mondható növényi díszítéseken kívül a mű tartalmaz egy költeményt is, amit maga Doni zenésített meg négy szólamra, s kottázta le a kéziratba. A kottában a hangjegyek feje szólamonként váltakozik, ott is vannak gyümölcsök, zöldségek, de előfordulnak egerek is.

A *Le Ville del Doni, Con licentia de i Superiori* című öt könyvből álló traktátusa egy 1565-ben megírt, az úgynevezett reggianói kézirat<sup>34</sup> kiadása. Ezt a kéziratot Doni egy Orazio Malaguzzi Valeri nevű grófnak dedikálja, aki tekintélyes személyisége a 16. századi reggianói közéletnek, II. Alfonso d'Este nagykövete volt II. Fülöp spanyol király udvarában.<sup>35</sup> A reggianói kéziraton kívül további kéziratok is ismeretesek, létezik egy évszám nélküli velencei kézirat, amit Doni Pandolfo Attavanta nemesembernek dedikál,<sup>36</sup> illetve az 1566-ban elkészült traktátus, amit egy évszám nélküli, Lodovico Montecuccoli grófnak írt levél előz meg. Ezt a három kéziratot veti össze egymással Ugo Bellocchi, és adja ki újra 1969-ben.

A mű szerkezetét tekintve először általánosságban a villa milyenségéről és annak kinézetéről esik szó, arról, hogy hol helyezkedjen el. Ezt követi néhány konkrét villa leírása, jellemzése, mint például a firenzei herceg vagy az urbinói herceg vára. Az öt villatípus között megtalálható a polgári villa, amely urak, királyok, hercegek számára készül, a kikapcsolódásra épülő villa a városlakók, polgárok számára, a pihenés céljából épülő villa kereskedők számára, a kézművesek számára épülő egyszerűbb villa, és a parasztemberek számára épülő haszonépület. Doni a villák megtervezését és a helyiségek dekorációit nemcsak saját elképzeléseire, fantáziájára bízta, hanem ismert művészeket is megemlíti, akik munkáikkal gazdagíthatnák a villa külsejét és belsejét. Ilyen például az első villa, ahol Andrea Palladio nevét említi az épület megrajzolásánál, a villa falain Andrea del Sarto, Raffaello da Urbino festményei lehetnének, a stukkódíszek elkészítéséhez a bolognai Tebaldi festő munkáit szeretné, máshol Tiziano festményei és flamand festők freskói találhatók a falakon.

---

<sup>34</sup> Anton Francesco Doni, *Ville del Doni Libro V*, 1565 (Biblioteca Municipale di Reggio Emilia, Mss. Regg. F. 536.)

<sup>35</sup> Ugo Bellocchi, *Il Mauriziano. Gli affreschi di Nicolò dell'Abate nel „nido” di Ludovico Ariosto* (Reggio Emilia: Poligrafici S.p.A., 1967), 46.

<sup>36</sup> Anton Francesco Doni, *Attavanta. Villa di M. Anton Francesco Doni fiorentino* (Museo Correr di Venezia, D.5.11.)



## Doni munkásságának utóélete

Doni nagyobb műveit halála után ismét kiadják. A 17. században az *I Mondi celesti, terrestri et infernali*, a *Filosofia morale*, a *Zucca*, az *I Marmi* és a *La fortuna di Cesare* című művei jelennek meg. A 18. századra azonban mind Doni, mind életműve teljesen feledésbe merül. Az írásaival való foglalkozás, életrajzának kutatása, megismerése, műveinek értelmezése, kritikai kiadásai és újrakiadásai<sup>37</sup> a 19-20. századra tehetőek. A 21. században tovább folytatódik Doni életművének és a 16. század második felének kutatása, egyre több olasz és külföldi irodalomtörténész foglalkozik a korszakkal, különösen a velencei nyomda virágkorával, a poligráfusokkal és az akadémiákkal. A technika újításai pedig lehetővé teszik, hogy a nehezen megszerezhető műveket digitális formátumban is el lehessen érni. Egy négyéves projektnek köszönhetően jött létre az Anton Francesco Doni-terv – Multimedia Archive of Texts and Sources. Ennek a négyéves (2008-2012) munkának a fő célja egy digitális levéltár létrehozása volt, amely a Scuola Normale Superiore, il Centro di Elaborazione Informatica di Testi e Immagini nella Tradizione Letterarián (röviden CTL) belül zajlott és, amely Giovanna Rizzarellinek és munkatársai kitartó munkájának köszönhető. Az elkészült digitális levéltárban<sup>38</sup> Doni kézíratai és nyomtatásban megjelent művei is megtalálhatóak.

---

<sup>37</sup> Salvatore Bongi, *Novelle di m. Anton Francesco Doni* (Lucca: Tipografia Fontana, 1852); Pino Vanzolini, *La Sibilla del Doni* (Pesaro: Stabilimento tipo-lit. Federici, 1880); Ezio Chiorboli, *I Marmi* (Bari: Laterza, 1928); Ugo Bellocchi, *Le ville di Anton Francesco Doni* (Modena: Aedes Muratoriana, 1969); Mario Pepe, *Disegno* (Milano: Electa, 1970); Vanni Bramanti, *La Libreria* (Milano: Longanesi, 1972); Alessandra Del Fante, *I numeri* (Roma: Bulzoni, 1981); Vincenza Giri e Giorgio Masì, *Umori e sentenze* (Roma: Salerno, 1988); Tiziana Pellizzari, *I Mondi e gli Inferni* (Torino: Einaudi, 1994); Francesco Sberlati, *Inferni. Libro secondo de' Mondi* (Bologna: Commissione per i testi di lingua, 1998)

<sup>38</sup> *L'officina scrittoria di Anton Francesco Doni*, Letöltve: 2016.03.10. [www.ctl.sns.it/doni/](http://www.ctl.sns.it/doni/)

## Bibliografía

- ALBERTI, Leon Battista. *Della pittura*. 1436.
- BAREGGI DI FILIPPO, Claudia. *Il mestiere di scrivere. Lavoro intellettuale e mercato librario a Venezia nel Cinquecento*. Roma: Bulzoni, 1988.
- BELLOCCHI, Ugo. *Il Mauriziano. Gli affreschi di Nicolò dell'Abate nel „nido” di Lodovico Ariosto*. Reggio Emilia: Poligrafici S.p.A., 1967.
- BELLOCCHI, Ugo. *Le ville di Anton Francesco Doni*. Modena: Aedes Muratoriana, 1969.
- BONGI, Salvatore. *Novelle di m. Anton Francesco Doni*. Lucca: Tipografia Fontana, 1852.
- BONGI, Salvatore. *Vita di M. Antonfrancesco Doni compilata da Salvatore Bongi*. Lucca: Tip. Di A. Fontana, 1863.
- BONORA, Ettore. „Anton Francesco Doni e i poligrafi” In *Storia della Letteratura Italiana, Vol. 4. Il Cinquecento*, a cura di Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, 432-444. Milano: Garzanti, 1966.
- BONORA, Elena. *Ricerche su Francesco Sansovino imprenditore librario e letterato*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1994.
- BRAGANTINI, Renzo. „Poligrafi”e umanisti volgari” In *Letteratura italiana. Storia e geografia, Vol. 9. Apogeo e declino del rinascimento*, a cura di Alberto Asor Rosa, 681-754. Torino: Einaudi, 1988.
- BRAMANTI, Vanni. *La Libreria*. Milano: Longanesi, 1972.
- CECCHI, Emilio és Natalino SAPEGNO. *Storia della letteratura italiana*. Milano: Garzanti, 1966.
- CENNINI, Cennino. *Il libro dell'arte*. 1390-1400k.
- CHIORBOLI, Ezio. *I Marmi*. Bari: Laterza, 1928.
- DA VINCI, Leonardo. *Trattato della pittura*. 1490-1513.
- DEL FANTE, Alessandra. *I numeri*. Roma: Bulzoni, 1981.
- Dizionario Biografico degli Italiani, Vol. 41*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1992.
- Dizionario Biografico degli Italiani, Vol. 55*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana 2001.

*Dizionario Biografico degli Italiani, Vol. 69.* Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana 2007.

DONI, Anton Francesco. *Lettere di m. Antonfrancesco Doni fiorentino, con sonetti d'alcuni gentili huomini piacentini in sua lode. 1-2.* Venezia: Girolamo Scotto, 1543-1544.

DONI, Anton Francesco. *Gli Spiriti folletti. Ragionamento primo di M. Celio Sanese.* Firenze: Doni, 1546.

DONI, Anton Francesco. *Lettere. Libro primo.* Firenze: Doni, 1546.

DONI, Anton Francesco. *Lettere. Libro secondo.* Firenze: Doni, 1546.

DONI, Anton Francesco. *Prose antiche di Dante, Petrarca e Boccaccio.* Firenze: Doni, 1547.

DONI, Anton Francesco. *Disegno del Doni, partito in piu ragionamenti, ne quali si tratta della scoltura et pittura; de colori, de getti, de modegli, con molte cose appartenenti a quest'arti: & si termina nobilta dell'una et dell'altra professione con historie, essempli, et sentenze & nel fine alcune lettere che trattano della medesima materia.* Venezia: Gabriel Giolito de'Ferrari, 1549.

DONI, Anton Francesco. *La fortuna di Cesare, tratta da gl'autori latini.* Venezia: Gabriel Giolito de' Ferrari, 1550.

DONI, Anton Francesco. *La libreria del Doni fiorentino. Nella quale sono scritti tutti gl'autori volgari con cento discorsi sopra quelli. Tutte le traduttioni fatte dall'altre lingue, nella nostra & una tavola generalmente come si costuma fra i librari. Libro primo.* Venezia: Gabriel Giolito de' Ferrari, 1550.

DONI, Anton Francesco. *La libreria del Doni. Nella quale sono scritti tutti gl'autori volgari con cento discorsi sopra quelli. Tutte le traduttioni fatte dall'altre lingue, nella nostra & una tavola generalmente come si costuma fra i librari. Libro secondo.* Venezia: Francesco Marcolini, 1551.

DONI, Anton Francesco. *La Zucca del Doni fiorentino divisa in cinque libri di gran valore, sotto titolo di poca considerazione. Il Ramo, di Chiacchiere, Baie e Cicalamenti. I Fiori, di Passerotti, Grilli e Farfalloni. Le Foglie, di Dicerie, Favole e Sogni. I Frutti, Acerbi, Marci e Maturi. E*

*Il Seme; di Chimere e Castegli in aria. Espurgata, Corretta, e riformata, con permissione de Superiori.* Venezia: Francesco Marcolini, 1551.

DONI, Anton Francesco. *I Mondi celesti, terrestri ed infernali.* Venezia: Francesco Marcolini, 1551-1552.

DONI, Anton Francesco. *I Marmi del Doni.* Venezia: Francesco Marcolini, 1552-1553.

DONI, Anton Francesco. *Pitture del Doni.* Padova: Gratosio Porcacino, 1564.

DONI, Anton Francesco. *Ville del Doni Libro V.* Biblioteca Municipale di Reggio Emilia, Mss. Regg., F. 536., 1565.

DONI, Anton Francesco. *Le ville del Doni fiorentino.* Bologna: Alessandro Benacci, 1566.

DONI, Anton Francesco. *Attavanta. Villa di M. Anton Francesco Doni fiorentino.* Museo Correr di Venezia, D.5.11.

DONI, Anton Francesco. *La filosofia morale. tratta da molti degni scrittori antichi prudenti. Scritta per amaestramento universale de governi, & reggimento particolare de gli huomini; dotti, & piacevoli novelle, motti, argutie, & sententie.* Venezia: Francesco Rampazetto, 1567.

FOLENGO, Teofilo. *Opere di Pietro Aretino e di Anton Francesco Doni.* Milano-Napoli: Riccardo-Ricciardi Editore, 1976, 578-596.

GHIBERTI, Lorenzo. *Commentarii.* 1450k.

GIRI, Vincenza és Giorgio MASI. *Umori e sentenze.* Roma: Salerno, 1988.

GOTTIFREDI, Bartolomeo. *Specchio d'Amore... Con una lettera piacevole del Doni in lode della Chiave.* Firenze: Doni, 1547.

GRENDLER, Paul F. *Critics of the Italian world (1530-1560).* Madison: University of Wisconsin Press, 1969.

GRENDLER, Paul F. *L'inquisizione romana e l'editoria a Venezia 1540-1605.* Roma: Il Veltro Editrice, 1983.

HAJNÓCZI Eszter. *Città e società ne „I Mondi” di Anton Francesco Doni (e negli altri utopisti del Cinquecento).* ELTE BTK, 2006. [szakdolgozat]

KOLTAY-KASTNER Jenő. *Az olasz reneszánsz irodalomelmélete.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

- LANCIOTTI, Francesco. *Trattato della pittura*. 1509.
- L'officina scrittoria di Anton Francesco Doni*. Letöltve: 2016.03.10.  
[www.ctl.sns.it/doni/](http://www.ctl.sns.it/doni/)
- MAYLENDER, Michele. *Storia delle Accademie d'Italia*. Bologna: Cappelli Editore, 1926.
- PELLIZZARI, Patrizia. *I Mondi e gli Inferni*. Torino: Einaudi, 1994.
- PEPE, Mario. *Disegno*. Milano: Electa, 1970.
- PINO, Paolo. *Dialogo della pittura*. 1548.
- PRESENTI, Tiziana. „Stampatori e letterati nell'industria editoriale a Venezia e in Terraferma” In *Storia della cultura veneta, vol. 4/1. Il Seicento*, 93-129. Vicenza: Neri Pozza Editore, 1981.
- QUONDAM, Amedeo. „La letteratura in tipografia” In *Letteratura italiana. Produzione e consumo*, a cura di Alberto Asor Rosa, Torino: Einaudi, 1988.
- RICOTTINI MARSILI-LIBELLI, Cecilia. *Anton Francesco Doni scrittore e stampatore*. Firenze: Sansoni Antiquariato, 1960.
- RIZZARELLI, Giovanna. *Dissonanze concordi. Temi, questioni e personaggi intorno ad Anton Francesco Doni*. Bologna: Società Editrice il Mulino, 2013.
- SBERLATI, Francesco. *Inferni. Libro secondo de' Mondi*. Bologna: Commissione per i testi di lingua, 1998.
- ULVIONI, Paolo. *Accademie e cultura in Italia dalla Controriforma all'Arcadia. Il caso veneziano*. Milano: Archivio storico civico e biblioteca trivulziana, 1979.
- VANZOLINI, Pino. *La Sibilla del Doni*. Pesaro: Stabilimento tipo-lit. Federici, 1880.
- ZILIOI, Alessandro. „Historia delle vite de' poeti italiani” In *Storia della letteratura italiana, Vol. 4. Girolamo Tiraboschi*, Roma: Luigi Perego Salvione, 1784.